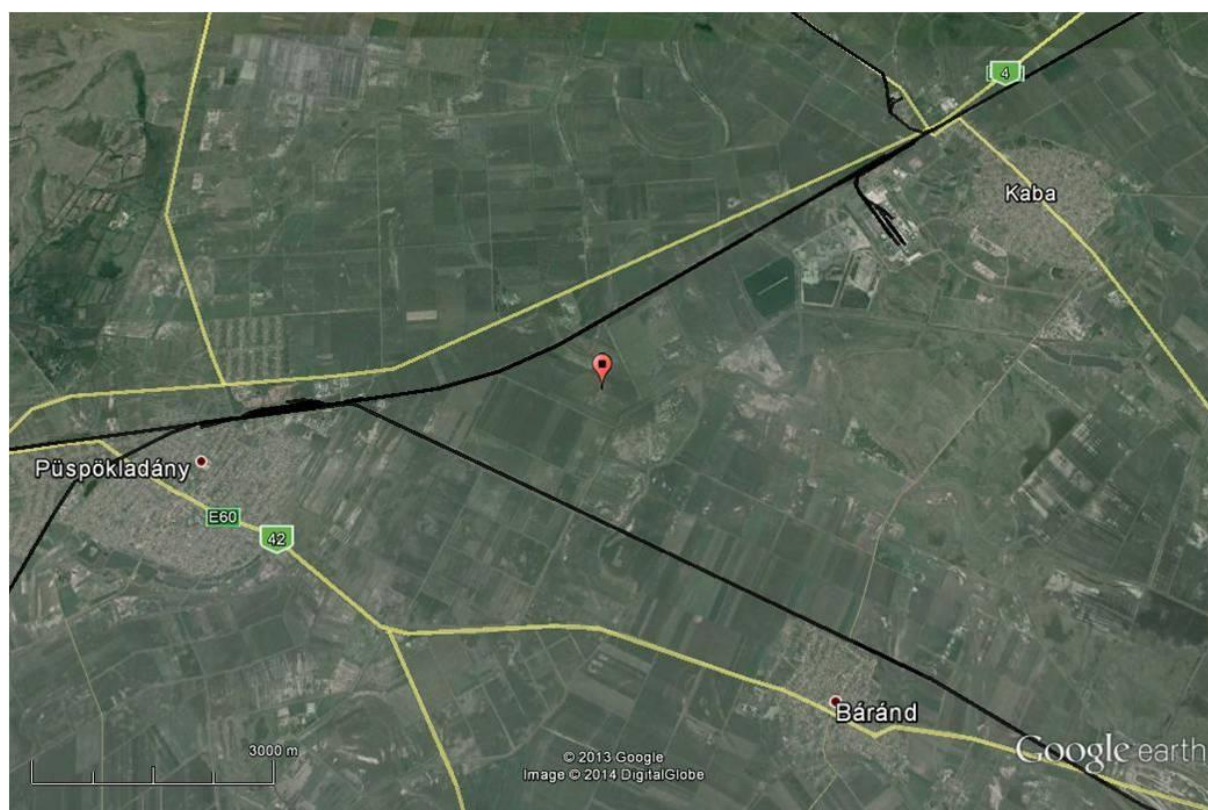

Püspökladány-Eperjesvölgy

Bodri Máté

Püspökladány-Eperjesvölgy temetője a település keleti határában, a Budapest–Debrecen-vasútvonaltól délre nem messze fekvő Eperjeshalom nevű magaslattól DNY–ÉK-i irányban húzódott. A debreceni Déri Múzeum régészei M. Nepper Ibolya vezetésével Zoltai Lajos 1908-as feljegyzése alapján kezdtek el itt 1977 júniusában császárkori szarmata telep nyomában kutatni, ám helyette végül a 10–11. századi temető sírjaira bukkantak. A feltárás hat idényen át 1982 augusztusáig folyt, összesen 8925 m²-en 637 sírra leltek.¹ Mivel a körülötte létesített biztonsági szelvények területén nem találtak újabb sírokra, a temető teljesen feltártnak tekinthető.²

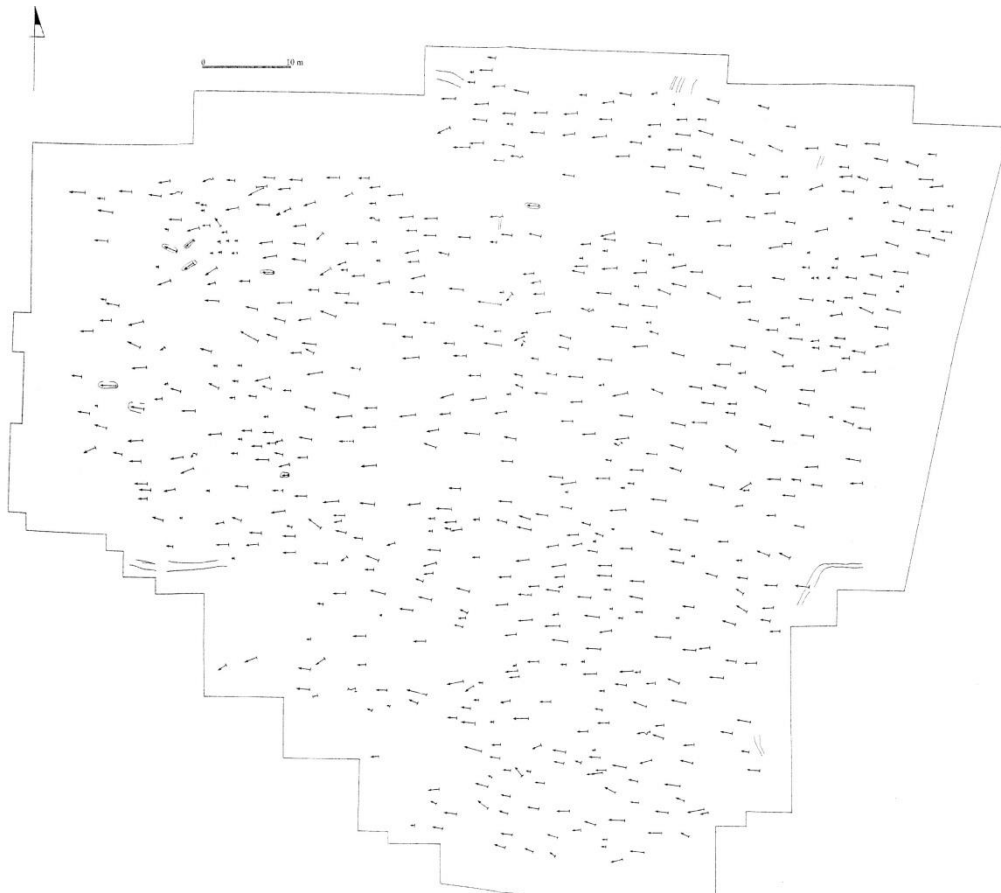
1. ábra A lelőhely elhelyezkedése

A temető 637 sírjából 641 eltemetett személy került elő, mivel 5 sír kettős temetkezés volt (52., 63., 600., 610.: anya gyermekével; 356.: két gyermek). Ezt a számot kiegészíti az 555.

¹ M. NEPPER 2002, 128–129.

² M. NEPPER 2002, 220.

sírban talált részleges lócsontváz (ez a temető délnyugati sarkán egy eredetileg távolabb megásott loáldozat lehetett). A feltárt csontvázak összességében jó megtartásúak voltak, csak egy-két esetben nem lehetett megállapítani az elhunyt nemét és/vagy korát. A 190 férfi és 161 nő mellett a gyermekek (*Inf. I–II.*) az összes eltemetett 39,1%-át tették ki (251 eset), 32 váz fiatalkorúé volt. A közölt megfigyelések alapján 46 esetben lehetett valamilyen korabeli bolygatást (sírablást) kimutatni.

2. ábra A temető térképe

A temető sírjai laza sorokba, illetve egymástól kisebb-nagyobb sírmentes területekkel elválasztott csoportokba rendeződtek. A temetési rend tudatosságát mutatja, hogy szuperpozíció nem fordult elő, ez pedig következtetni enged valamilyen sírjelölés meglétére, mely révén az elődök nyughelyét tiszteletben tarthatták.³ A sírok mélysége 30 cm-től egészen 210 cm-ig terjedt, a temetkezések több mint felét 80–100 cm mélyre ásták.⁴ A sírgödörök

³ KOVÁCS 1971, 101–106; KOVÁCS 1977, 61–73.

⁴ M. NEPPER 2002, 214.

tájolása a korszakra jellemzően nyugat–keleti tengelyhez igazodott, melytől déli, illetve északi irányban tért el kisebb-nagyobb mértékben.⁵

A temető betelepítésének rendje térképen jól kirajzolódik, a sírokban talált leletanyag alapján szépen elkülöníthető egymástól a 10. és 11. századi temetőrész: nyugati felében a 10., keleti felében a 11. századra jellemző anyagi kultúra elemei voltak megtalálhatók. Összesen 338 sírból bukkant elő valamilyen maradandó tárgy.

Az ásató leírása szerint a nyugati temetőrésznek csaknem a közepén, egy sír nélküli szabad térségben egy mélyre leásott „facölöp” csonkját találták meg, mely szent ligetet, áldozati helyszínt jelölhetett,⁶ s melyet lovas-fegyveres sírok vettek körbe. Itt kereshetjük a temető magját is, ahonnan legyezőszerűen terjeszkedhetett keleti, déli, illetve északi irányba. A lovas temetkezések döntő többsége jelképes volt, mindössze háromba helyeztek a lószerszámon (zabla, kengyelpár, esetleg hevedercsat) kívül ténylegesen lovat is. A fegyveres sírok zömében csak egy-két nyílhegyről volt szó, de kiemelendő a 16. sír szablyája, illetve a 22. sír szablya markolatú kardja, a 200. sír íjmerevítő csontlemezei, továbbá három balta (38., 178., 205. sír). Gyakoriak voltak az egyszerű, nyitott végű karika ékszerek, a kar- és nyakperecek korszakra jellemző típusai (sodrott, fonott, illetve kerek átmetszetű huzal-, valamint kígyófejes karperecek; vékony huzalú sodrott nyakperecek) és a különböző nyitott pánt-, illetve fejes gyűrűk. Nagyobb számban leltek ruhát díszítő (például kéttagú csüngős veretekre, füles fél-, illetve tömör füles gombokra, valamint használati eszközökre (kések, csiholók, fenőkövek és kovák, áruk, tűk és tűtartók). Külön figyelmet érdemel a 17. sírban nyugvó kislány hajfonatkorong-párja. Ezenkívül előfordultak étel- (sírokban lévő állatcsontok) és tojásmellékletek is. Az egyes kar- és nyakperec típusok, illetve a lovas sírok harmadában előforduló trapéz alakú kengyelek keltező értéke alapján, ha figyelembe vesszük a közbeeső sírok számát is, a legkorábbi temetkezések időpontját a 10. század második negyedére tehetjük.

A temető keleti felében megjelennek az S végű karika ékszerek, illetve 11. századi Árpád-házi uralkodók pénzei. A terminus post quem keltezését lehetővé tevő érmés temetkezések (45 sírből összesen 49 érme) viszonylag jól kirajzolják a terjeszkedés főbb vonalait. A 11. század első évtizedeire utaló, I. István dénárjait rejtő síroktól keletebbre Péter, I. András, I. Béla hercegi és királyi, valamint Salamon veretei képviselnek későbbi horizontot, míg az északi, keleti, illetve déli széleken I. László egy-egy pénze is előfordul, jelezve a temető használatának felső időhatárát.

⁵ TETTAMANTI 1975, 91.

⁶ M. NEPPER 2002, 220; vö. SZŐKE 1956, 126–130.

Az S-végű karikákkal – az érmés sírokhoz viszonyított elterjedésük alapján – a 10. század végétől számolhatunk, ami egyezik a kutatás ama véleményével, hogy az ékszer megjelenése az Alföldön ekkorra tehető.⁷ Óvatosságra int azonban a nyugati, egyértelműen 10. századi temetőrészen felbukkanó négy, S-végű karikás temetkezés (3., 108., 201., 239.). Esetükben lehetséges, hogy későbbi odatemetkezésekről van szó.

Az érmék és S végű karikák által meghatározott 11. századi temetőrészen a korábbiakhoz képest csökken a mellékletes sírok aránya és az egyes sírokba tett mellékletek száma, de megváltozik a mellékletadás jellege is. Eltűnnek a fegyverek, a lovas temetkezések, az étel- és tojásmellékletek; a használati eszközök és ruhaveretek szórványossá válnak. A folyamat háttérében a pogány halotti kultusról a keresztény hitvilágra való áttérés húzódik meg. I. István érméinek vonalán túl – néhány kivételtől eltekintve – nem fordulnak elő kar- és nyakperecek, nyitott pánt- és fejes gyűrűk, illetve gombok). Dominálnak viszont (az S végű, illetve a továbbra is gyakori egyszerű, nyitott karika ékszereken kívül) a gyűrűk és a gyöngyök különböző, 11. századra jellemző típusai (nyitott huzal-, fonott és sodrott gyűrűk, zárt karikagyűrűk, sőt egy-egy esetben sárga üveggyűrű [285. sír], illetve kőbetétes gyűrű [293. sír]; aranyozott ezüsfóliás, kockásra vagdalt felületű, illetve kis szemes gyöngyök). A kereszténység terjedésére utalhat, hogy két, egymáshoz közel nyugvó kislányt egyszerű mellkereszttel a nyakában temettek el (95. és 107. sír, utóbbit I. István dénárja keltezi). A továbbra is gyakori mellékletadási szokásokat egyaránt magyarázhatjuk a jó gazdasági helyzettel, illetve azzal, hogy a mindvégig helyben maradó közösség a keresztény államiság korában is őrizte ősi hagyományainak egy részét.

SZABLYA

Az enyhe ívben meghajló pengéjű szablya szorosan a váz bal oldalán feküdt, az alkarcsonttól a bokáig. Henger alakú markolatgombját a fából készült markolatborításhoz szegeccsel erősítették hozzá. A markolatvas törött, a fahüvely a pengére korrodálódott.

3. ábra Szablya (16. sír)

⁷ MESTERHÁZY 1964, 99–104; RÉVÉSZ 2008, 405; RÉVÉSZ 2011, 537.

SZABLYA MARKOLATÚ KARD

Az enyhén ívelt szablya markolatú vaskard a bal felkar közepétől a bal térdig húzódott. Keresztvasa gömbös végű, kissé lehajló, közepén gúlaszerű kiemelkedéssel.

4. ábra Szablya markolatú kard (22. sír)

HAJFONATKORONG-PÁR

A kettős lemezű, kétszeresen árkolt díszű aranyozott ezüstkorong-pár egyik tagja az elhunyt kislány jobb melle felett, a másik alatta, a gerincoszlopra csúsztatva helyezkedett el a sírban. Peremükön fúrt lyukak, átellenes széleiken díszített fejű, gomba alakú szegecsek voltak, melyekhez varkocsszorító bőrszíjakat erősítettek (maradványaik megőrződtek a tárgyak alatt). Alsó lemezük bronzból készült.

5–6. ábra Hajfonatkorong-pár (17. sír) egyik tagja (előlnézet–hátnézet)

7–8. ábra Hajfonatkorong-pár (17. sír) másik tagja (előlnézet–hátnézet)

9. ábra Hajfonatkorong-pár (17. sír, felülnézet)

EGYSZERŰ BRONZ MELLKERESZTEK

A két, egyoldalas mellkereszt a 95. és a 107. sírban egyaránt az eltemetett kisgyermek nyakába lehetett felfűzve, és típus szerint az öntött, „antropomorf” ábrázolásúak közé tartozik. A 95. sír példánya kisebb, felső része letört, így a gyöngyözéssel ábrázolt körvonalú corpus feje hiányzik. A másik keresztnek széles, bordázott függesztőfület alakítottak ki. A corpus felfelé hajló karjait díszítik még bordák, az alak maga leplet visel.

10. ábra Egyszerű bronz mellkereszt (95. sír, felülnézet)

11. ábra Egyszerű bronz mellkereszt (107. sír, felülnézet)

12. ábra Egyszerű bronz mellkereszt (107. sír, alulnézet)

Irodalom:

HÜSE 2003

Hüse Lajos: A Tiszántúl honfoglalás- és Árpád-kori népességének szociodemográfiája (Sociodemography of populations of Hungarian conquest and Arpadian age at Trans-Tisza region).

Doktori (PhD) értekezés, DE-TTK. Debrecen 2003.

KOVÁCS 1971

Kovács, László: A honfoglaló magyarok lándzsái és lándzsástemetkezésük (Die Lanzen der landnehmenden und ihren Lanzenbestattung). *Alba Regia* 11 (1971) 81–108.

KOVÁCS 1977

Kovács, László: Über die ungarischen Lanzen aus dem 10-11. Jahrhundert. *MittArchInst* 7 (1977) 61–73.

LANGÓ–TÜRK 2004

Langó, Péter – Türk, Attila: Honfoglalás kori sírok Mindszent–Koszorús-dűlőn. (Adatok a szíjbefűzős bizánci csatok és a délkelet-európai kapcsolatú egyszerű mellkeresztek tipológiájához). (Landnahmezeitliche Gräber in Mindszent–Koszorús-dűlő. Angaben zur Typologie der trapezenförmigen byzantinischen Schnallen und einfachen Kreuzanhänger mit Südosteuropäischen Beziehungen). *MFME – StudArch* 10 (2004) 365–457.

M. NEPPER 2002

M. Nepper Ibolya: Hajdú-Bihar megye 10–11. századi sírleletei, 1. rész. Magyarország honfoglalás kori és kora Árpád-kori sírleletei 3. Budapest-Debrecen 2002.

MESTERHÁZY 1964

Mesterházy Károly: Az S-végű hajkarika elterjedése a Kárpát-medencében (Die Verbreitung des Haaringes mit S-Ende im Karpatenbecken). *DMÉ* 1962-1964 (1964) 95–112.

RÉVÉSZ 2008

Révész László: Heves megye 10–11. századi régészeti emlékei (Die Gräberfelder des Komitates Heves im 10–11. Jahrhundert). Magyarország honfoglalás és kora Árpád-kori sírleletei 5. Eger 2008.

RÉVÉSZ 2011

Révész László: 11. századi temető Karcsa–Kormoskán (Gräberfeld des 11. Jahrhunderts in Karcsa–Kormoska). *MFME – StudArch* 12 (2011) 529–558.

SZÓKE 1956

Szóke Béla: Spuren des Heidentums in den frühmittelalterlichen Gräberfeldern Ungarns. *StSl* 2(1956) 119–155.

TETTAMANTI 1975

Tettamanti Sarolta: Temetkezési szokások a X–XI. században a Kárpát-medencében (Begräbnissitten im 10–11. Jahrhundert im Karpatenbecken). StComit 3(1975) 79–123.